

EUROPOS SAJUNGOS VARTOTOJŲ TEISĖS ĮGYVENDINIMAS NACIONALINĖJE TEISĖJE

Dr. Pavelas Ravluševičius

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės teisės katedra
Ateities g. 20, LT–08303 Vilnius

Telefonas 861 00 13 79
Elektroninis paštas pravls@gmx.net

*Pateikta 2005 m. gegužės 2 d.
Parengta spausdinti 2005 m. rugsėjo 20 d.*

Pagrindinės sąvokos: vartotojų apsauga, EB direktyvos, Lietuvos ir Europos teisinės sistemos santykis, EB direktyvų įgyvendinimas.

S a n t r a u k a

Šiame straipsnyje aptariamas Europos Bendrijos direktyvų dėl vartotojų teisių apsaugos įgyvendinimas nacionalinėje teisėje. Straipsnio tikslas – aptarti į nacionalinę teisę perkeltiant Europos Bendrijos direktyvos dėl vartotojų teisių apsaugos taikytinus dėsnius. Straipsnyje apibrėžiamos Europos Sąjungos institucijų kompetencijos ribos vartotojų teisių apsaugos srityje ir konkretizuojamas direktyvos reguliavimo pobūdis. Šiuo aspektu svarbūs tokie klausimai: kokius įpareigojimus nacionaliniam įstatymų leidėjui numato direktyvos dėl vartotojų teisių apsaugos perkeltiant jas į nacionalinės teisės sistemą? Kokios apimtys teisinio reguliavimo koncepciją nacionaliniam įstatymų leidėjui privalu įgyvendinti nacionalinėje teisinėje sistemoje? Straipsnyje taip pat aptariami Europos Bendrijos direktyvos teisės formos pakeitimo Europos Sąjungos Konstitucijoje klausimai. Pateikiami Europos Bendrijos direktyvų dėl vartotojų teisių apsaugos įgyvendinimo principai pagal Europos Bendrijos steigimo sutartį ir Europos Sąjungos konstitucinę sutartį. Atliekant Europos Bendrijos steigimo sutarties ir Europos Sąjungos konstitucinės sutarties lyginamąją analizę, pabrėžiami egzistuojantys panašumai ir skirtumai, analizuojama esama bei būsima teisinė padėtis, taip pat pateikiama Europos Sąjungos vartotojų teisės įgyvendinimo nacionalinėje teisėje analizė.

1. EB direktyvos dėl vartotojų teisių apsaugos leistinumai

1.1. EBS 94 straipsnis

Europos Sąjungos institucijų veiksmai vartotojų teisių apsaugos srityje iš pradžių buvo grindžiami Europos Bendrijos steigimo sutarties (toliau – EBS) 94 straipsniu [1.] Šio straipsnio reikalavimai buvo sunkiai įgyvendinami, nes leidžiant teisės aktą reikalavo instituciniu lygmeniu laikytis vienbalsiškumo principo [2]. Dėl šios priežasties bendro reguliavimo standartą Europos Bendrijoje tapo sunku įgyvendinti. Pavyzdžiui, 85/374/EB direktyva dėl atsakomybės už produktus su trūkumais buvo išleista vadovaujantis būtent Europos Bendrijos steigimo sutarties 94 straipsnio reikalavimais. Europos Bendrijos bendros rinkos požymiai šioje direktyvoje buvo grindžiami šiuo principu: Europos Bendrijos teisės aktų leidėjas nurodo nacionalinės teisės normų skirtumus, kurie stabdo bendros rinkos kūrimą ar veikimą. Tokie trukdžiai turi būti pašalinti suderinus nacionalinius ir EB teisės reikalavimus. Tai vertinama skeptiškai, nes nurodyti reikalavimai daugeliu atvejų yra neapibrėžti ir dėl to teisiškai neįpareigojantys [3.]

1.2. EBS 308 straipsnis

EB direktyvos dėl vartotojų teisių apsaugos buvo grindžiamos ir 308 straipsnio reikalavimais. Europos Bendrijos steigimo sutarties 308 straipsnis reguliuoja ES institucijų veiksmus be Europos Bendrijos steigimo sutartyje numatytų įgaliojimų. Šio straipsnio nuostatos galiodavo leidžiant ES institucijos teisės aktą, kai tokie veiksmai būtini bendrosios rinkos tikslui pasiekti. Ši procedūra priimant teisės aktą Europos Sąjungoje reikalauja vienbalsiškumo. Tai Europos Sąjungos institucijos konstatavo, reguliuojant EB direktyvose kainas maisto prekėms. ES institucijos teigė, kad išleisti teisės normas šiam reguliavimo dalykui yra būtina siekiant sukurti EB bendrą rinką. Ypač Prancūzijoje ir Vokietijoje buvo aktyviai diskutuojamas klausimas, kokios apimties reguliavimas būtinas ir leistinas Europos Sąjungos lygmeniu [4].

1.3. EBS 95 straipsnis

Europos Bendrijos steigimo sutarties 95 straipsnis turi būti suprantamas kaip papildomas įgaliojimas šioje srityje vykdyti Europos Bendrijos politiką. Tai, kad konkrečioje srityje ši politika nevykdoma, vertinama kaip kriterijus išleisti teisės aktą. Europos Bendrijos sutarties 95 straipsnis reikalauja įrodyti šį požymį. Vartotojų apsaugos teisė yra suvokiama kaip *by-product* Europos bendros rinkos kategorija. Vadovaujantis Europos Bendrijos sutarties 95 straipsniu buvo išleistos tokios EB direktyvos dėl vartotojų teisių apsaugos: 90/314/EEB direktyva dėl kelionių, atostogų ir organizuotų išvykų; 97/7/EEB direktyva dėl vartotojų apsaugos, susijusios su nuotolinės prekybos sutartimis. Teisės literatūroje buvo nuogaustaujama dėl Europos Bendrijos sutarties 95 straipsnio ignoravimo vykdant vartotojų teisių apsaugos politiką [5].

1.4. EBS 153 straipsnis

Remiantis ES Maastrichto sutartimi, pirminėje teisėje atsirado tiesioginė kompetencija vartotojų teisių apsaugos srityje vykdyti Europos Sąjungos politiką. Šis straipsnis buvo pakoreguotas remiantis Amsterdamo sutartimi. Naujoji straipsnio redakcija Nicos sutartyje liko ta pati. Reguliavimas numatytas ir Europos Sąjungos Konstitucijos projekte. Pagal Europos Bendrijos steigimo sutarties 153 straipsnį, vartotojų teisių apsauga įgyvendinama atsižvelgiant į kitas Europos Sąjungos politikas. Europos Bendrijos steigimo sutarties 153 straipsnis atskyrė bendrajai rinkai priklausančias ir nepriklausančias priemones. Taigi kompetencijos klausimas vykdant Europos Sąjungos vartotojų teisės politiką nebeaktualus – Europos Sąjungai pagal dabartinės teisės reikalavimus suteikti visi įgaliojimai įgyvendinti vartotojų teisės politiką. Tačiau atidžiai nagrinėjant EBS 153 straipsnio teisinius reikalavimus galima padaryti išvadą, kad Europos Sąjungos valstybės narės perdavė ne visus įgaliojimus. Europos Sąjungos institucijos, nagrinėdamos minėtą problemą, daugeliu atvejų susiduria su konkuruojančia kompetencija, kurią galima priskirti ir Europos Sąjungos institucijoms, ir nacionaliniam įstatymų leidėjui. Pagal EBS 153 straipsnį, Europos Sąjungos institucijos veikia įrodžius sąsajas su EB bendra rinką. Taigi galima teigti, jog Europos Bendrijos pirminėje teisėje įgyvendinama konkuruojanti kompetencija vykdyti Europos Bendrijos vartotojų teisių apsaugos politiką [6]. Teisės doktrina ir teisės praktika rūpinantis vartotojų teisės apsauga vengia konkrečiai nustatyti taikytinų įgaliojimų pobūdį. Nacionaliniai įstatymų leidėjai stengiasi savo veikloje išvengti pašalinių teisės normų, nors jos ir būtų Europos Sąjungos teisės prigimties. Europos Sąjungos institucijos leisdamos šios srities reguliavimo teisės aktus visais atvejais grindžia šių normų būtinumą įgyvendinant vartotojų teisės apsaugos politiką. Teisės konflikto sprendimas būtų palankus Europos Sąjungos teisei, nes Europos Sąjungos institucijos turi prerogatyvą nustatant bendro reguliavimo standartą ES valstybėms. Pagal Liuksemburgo teismo nuostatą vartotojų teisių apsauga priklauso Europos Sąjungos veiklos tikslams, tačiau tai nėra jos vienintelis tikslas [7].

1.5. ESK III–132 straipsnis

Europos Sąjungos Konstitucijos projektas (6 sekcija „Vartotojų saugumas“, III–132 straipsnis) numato teisinę nuostatą, jog siekdama ginti vartotojų interesus ir užtikrinti aukštą jų apsaugos lygį, Sąjunga padeda apsaugoti vartotojų sveikatą, užtikrina jų saugumą ir ekonominius interesus, taip pat jų teisę į informaciją, švietimą ir teisę jungtis, siekiant ginti savo interesus. Vartotojų apsaugos tikslai įgyvendinami vidaus rinkos priemonėmis, taip pat priemonėmis, kurios remia, papildo ir kontroliuoja valstybių narių politiką. Vartotojų teisių apsaugos politiką įmanoma įgyvendinti ne tik vidaus rinkos priemonėmis. Maastrichto sutarties laimėjimai, užtikrinantys ES vartotojų teisių apsaugą, išlieka. Be to, ES Konstitucijos II 38 straipsnis dėl vartotojų apsaugos numato, jog Sąjungos politika garantuoja aukštą vartotojų apsaugos lygį. Šis Konstitucijos skirsnis skirtas žmogaus teisių apsaugai. Siūlomoms ES pirminės teisės normos ati-

tinka dabartinį vartotojų teisių apsaugos politikos poreikį ir, be abejojimo, stiprina vartotojų apsaugą Europos Sąjungos lygmeniu.

2. Įgaliojimų pažeidimo padariniai

Norint išleisti Europos Sąjungos vartotojų teisių apsaugos teisės srities normą, būtina parinkti tinkamą įgaliojančią pirminės teisės normą. Europos Teisingumo Teismo praktika numato tokių įgaliojančių normų Europos Sąjungos pirminėje teisėje parinkimo kriterijus. Įgaliojančios teisės normos turi būti objektyvios ir tinkamos patikrinti Europos Teisingumo Teisme. ES teisės normų leidėjas privalo tinkamai pagrįsti teisės akte siūlomus norminius įpareigojimus, norodant, jog teisės akto normos reikalingos Europos Bendrijos steigimo sutartyje numatytiems tikslams pasiekti. Tikrinant atsižvelgiama į įgaliojančios normos Europos Sąjungos pirminėje teisėje taikymo apimtį. Įpareigojantys teisės aktai turi būti pagrįsti svariais argumentais, t. y. jie turi būti tinkami Europos Sąjungos institucijų veiksmams pagrįsti ir Europos Bendrijos steigimo sutarčiai vykdyti. Šio pagrįstumo apimtis priklauso nuo Europos Sąjungos teisės akto kvalifikavimo. Šis kriterijus numato teisės akto turinio reikalavimus. Paprastai Europos Teisingumo Teismas tokiais atvejais tikrina, ar suteikti įgaliojimai pirminėje teisėje [8]. Ryškus pavyzdys būtų EB vartotojų teisių apsaugos direktyvos dėl tabako gaminių reklamos ir rėmimo. Europos Teisingumo Teismas paskelbė šią direktyvą niekine, nes buvo parinkti ES pirminėje teisėje netinkami įgaliojimai [9]. Nuo Europos Sąjungos teisės akto reguliavimo pobūdžio priklauso pagrįstumo detalumas ir konkretumas. Tačiau Europos Teisingumo Teismas reikalauja vertinti ne visas aplinkybes. Sunku numatyti minėto reikalavimo pažeidimo padarinius. Europos Teisingumo Teismo akto pagrindimo būtinybę aiškina dar plačiau, todėl teisės akto paskelbimas niekiniu yra retas dalykas [10].

3. EB direktyvos reguliavimo pobūdis

Pirmą kartą EB direktyvos sąvoka pavartota Romos sutartyse 1957 m. Prieš tai Europos anglies ir plieno sutarties 14 str., kaip direktyvos pirmtakė, buvo vartojama rekomendacijos sąvoka. Dabartinėje Europos Sąjungos Konstitucijos redakcijoje vietoj EB direktyvos teisinės kategorijos vartojama Europos įstatymo sąvoka [11]. Europos Bendrijos direktyvos reguliavimo instrumentas tapo pagrindinis Europos Sąjungoje vykdančios teisės suvienodinimo politika. Tai skirta vartotojų teisių apsaugos politikai Europos Sąjungoje. EB direktyvą reikia skirti nuo kito Europos Sąjungos įpareigojančio teisės akto (reglamento). EB direktyvos įpareigoja Europos Sąjungos valstybes ir reikalauja perkelti jas į valstybės nacionalinę teisę. Tuo tarpu EB reglamentas taikomas tiesiogiai ir įpareigoja ne tik Europos Sąjungos valstybes, bet ir kitus teisės subjektus (EBS 249 str.). Reglamentai yra įpareigojantys ir tiesiogiai galioja kiekvienoje valstybėje. Paprastai Europos Sąjungos teisės aktų leidimo praktikoje reglamentai naudojami tam, jog reglamentuojama teisės sritis būtų Europos Sąjungos mastu suvienodinta. Pagal reguliavimo pobūdį ir perėmimo nacionalinėje teisėje būdą, Europos Bendrijos direktyva priskiriama prie teisės aktų, kurie derina skirtingus nacionalinės teisės šaltinius ir juose sureguliuotą teisę. Tai reiškia, kad ES institucijos pateikia bendrą teisės normos standartą. Nacionalinės teisės leidybos būdai ir priemonės Europos Bendrijos direktyvomis nereguliuojamos. Kitais klausimais Europos Bendrijos direktyva ir Europos Bendrijos reglamentas yra tapatūs. Europos Bendrijos reglamentas bus taikomas neatsižvelgiant į nacionalinės teisės ypatumus. Neginčijamas Europos Bendrijos direktyvos pranašumas yra tas, kad Europos Bendrijos direktyva perimama pagal nacionalinės teisės reikalavimus, t. y. nacionalinis įstatymų leidėjas turi atsižvelgti į valstybės teisės specifiką. Nacionalinės teisės specifiką atspindi galiojančiuose teisės šaltiniuose. Dėl šios priežasties Europos Bendrijos direktyvos leidžiamos dažniau negu reglamentai [12]. Europos Bendrijos direktyva irgi siekia bendro reguliavimo standarto. Tačiau tai jautrus klausimas Europos Sąjungoje. Galimas tokios praktikos tikslas yra refleksinio poveikio pašalinimas derinant bei taikant skirtingų valstybių skirtingas teisės normas [13].

4. Reguliavimo detalumas direktyvoje

Įgyvendinti EB direktyvas nacionalinėje teisėje gana sunku, nes direktyvoje teisiniai reikalavimai apibrėžti labai detalai, o tai iš esmės riboja nacionalinio įstatymo leidėjo laisvę perimant EB direktyvos teisės normas. Dėl šios priežasties kyla abejonų, ar detalios Europos Bendrijos direktyvos teisės normos atitinka šio teisės akto paskirtį. Nacionalinis įstatymų leidėjas įpareigotas perkelti EB direktyvos reikalavimus į nacionalinę teisės šaltinį šalinant galimus teisinius prieštaravimus. Todėl laisvė nustatyti EB di-

rektyvos perkėlimo būdą yra ribojama [14]. Pasak Prancūzijos vyriausybės, „EB Komisija dažnai išleidžia direktyvas, kuriose numatytos labai detalios taisyklės. Valstybėms paliekama galimybė pasirinkti nacionalinės teisės akto formą, nors jos turinys yra labai konkrečiai apibrėžtas. Tokia Komisijos praktika yra savotiškas bandymas direktyvos reguliavimo dalyką perimti iš vienos valstybės kompetencijos ir perduoti Europos Bendrijos kompetencijai“ [15]. Pagrįstai galima teigti, kad pagal Europos Bendrijos steigimo sutarties 249 str. turinio ir apimties reikalavimai nacionaliniam įstatymų leidėjui perimant Europos Sąjungos teisės normas nėra numatyti. EB direktyva pati reikalauja tam tikros teisinės formos vidaus nacionalinėje teisėje. Tai lemė EB direktyvos turinys, kurį nacionaliniai įstatymų leidėjai privalo perimti vidaus teisėje, užtikrindami nustatytą ES teisės normų efektyvumą nacionalinės teisės sistemoje. Europos Teisingumo Teismas tokiems atvejams nenustatė bendros taisyklės. Dėl to detalumo problema lieka neišspręsta. Pasitaiko atvejų, kai Europos Bendrijos direktyvos reikalavimai atitinka esamus nacionalinės teisės reguliavimo standartus. Galima teigti, kad tokiais atvejais rengiant nacionalinį teisės aktą nebūtina perimti direktyvos teisės normų. Šią nuomonę Europos Teisingumo Teismas savo praktikoje paneigė – jis visais atvejais reikalauja išleisti norminį teisės aktą vidaus teisinėje sistemoje. Netgi jeigu toks teisės aktas būtų formalus pobūdžio ir kartotų nacionalinės sistemos teisės normas. Detalumo poreikį Europos Bendrijos direktyvoje gali paneigti šie argumentai. Pirmiausia ribojama nacionalinio įstatymų leidėjo laisvė nustatyti nacionalinio teisės akto, kuriuo įgyvendinami direktyvos reikalavimai, pobūdį ir formą. Be to, reikia pažymėti, kad tokiais atvejais taikomas subsidiarumo principas. Todėl nuolat daroma išlyga, jog Europos Bendrijos direktyva yra nacionalinės teisės suvienodinimo instrumentas Europos Sąjungoje. Tačiau direktyvos pagal reguliavimo paskirtį negali riboti nacionalinio įstatymų leidėjo įgaliojimų, nes tokiais atvejais direktyva praranda šio teisės akto reguliavimo funkcijas. Šie teiginiai galėtų būti panaudoti Europos Teisingumo Teismo praktikoje. Tačiau Teismas, nagrinėdamas minėtą reguliavimo problemą, dėl šitos priežasties kol kas nėra vienos direktyvos nepripažino niekine [16]. Europos Teisingumo Teismas *Enkos* sprendime pažymėjo, jog „(...) direktyvos teisės normos nepaliko jokios erdvės spręsti (...) direktyvos reikalavimai turi viršenybę prieš atskiros valstybės teisinius reikalavimus tais atvejais, kai jie prieštarauja vieni kitiems.“ Minėtame sprendime ypač pabrėžta detalumo problema ir faktiškai reikalauta nacionalinio įstatymų leidėjo į nacionalinės teisės sistemą direktyvos nuostatas perimti pažodžiui [17]. Kiti ETT sprendimai konkretizavo formos ir direktyvos perėmimo būdo reikalavimus. Klausimas, ar detalios EB direktyvos leistinos Europos Sąjungos teisės teorijoje ir praktikoje lieka iki galo neišspręstas [18].

5. Europos Bendrijos direktyvos vartotojų teisių apsaugos srityje tinkamo įgyvendinimo nacionalinėje teisėje kriterijai

5.1. Įgyvendinimo terminas

Europos Bendrijos direktyvoje numatomi teisės akto nacionalinėje teisėje įgyvendinimo terminai. Paprastai yra skiriamas dvejų metų terminas. Europos Sąjungos institucijos, jei aplinkybės ypatingos, gali jį pratęsti. Dažnai valstybės nustatyto termino nesilaiko nurodydamos įvairias priežastis: organizaciniai sunkumai, trumpi terminai teisės aktui vidaus teisėje parengti, ginčytinas direktyvos turinys. Valstybės turi teisę reikalauti įgyvendinimo terminą pratęsti. Pratęsti įmanoma Europos Sąjungos institucijų lygiu. Europos Bendrijos steigimo sutartyje pateisinančių aplinkybių nenumatyta. Europos Teisingumo Teismas laikosi nuostatos, kad valstybės narės negali savo poelgio pateisinti esamais vidiniais sunkumais arba nacionalinės teisės normomis, netgi jei jos ir būtų nacionalinės konstitucijos lygio [19]. Be to, numatoma pareiga Europos Sąjungos institucijas informuoti apie išleistą nacionalinės teisės aktą. Valstybės yra įpareigosotos laikytis numatytų direktyvos įgyvendinimo terminų nacionalinėje teisėje. Pasekmės pažeidus minėtą įsipareigojimą įvairios. Pavyzdžiui, Vokietija buvo įpareigota atlyginti nuostolius, atsiradusius dėl netinkamo arba pavėluoto direktyvos dėl turistinių kelionių įgyvendinimo nacionalinėje teisėje. Valstybė buvo atsakovu minėtoje byloje, nors tokios galimybės Europos Sąjungos teisėje tiesiogiai nesureguliuotos [20].

5.2. EB direktyvos tikslo pasiekimo kriterijus

Šis kriterijus yra pagrindinis nagrinėjant tinkamo EB direktyvos perėmimo nacionalinėje teisėje klausimą. Direktyvos teisės normos santykinai skirstomos į privalomasias ir neprivalomasias įgyvendinti nacionalinės teisės sistemoje. Praktiniai sunkumai įgyvendinant direktyvos nuostatas yra įpareigojimų nacionaliniam įstatymų leidėjui nustatymas. Nuo direktyvos turinio priklauso EB direktyvą įgyvendinančio nacionalinio teisės akto turinys. Reguliavimo apimtį, kurią nacionalinėje teisėje privalu įgyvendinti, lemia direktyvos tikslas. Šis tikslas turi tam tikrą teisinę reikšmę. Pagrįstai keliamas klausimas, ar galimos tei-

sės normos, kurios neatitinka direktyvos tikslo? Ar nacionalinėje teisėje reikalaujama teisės akto, kuris būtų ribojamas tik numatyto EB direktyvoje tikslo? Klausimas pagrįstas, kai direktyvos nuostatos įtvirtinamos kodifikuotuose nacionalinės teisės šaltiniuose. Svarstomi ir tokie klausimai, ar palikti galioti esamas teisės normas, kai direktyvos teisės normos yra žemiausio lygio. Tai reiškia, kad galiojančios nacionalinės teisės normos gali atitikti arba viršyti direktyvos teisinius reikalavimus [21]. Europos Teisingumo Teismo praktika įpareigoja nacionalinius įstatymų leidėjus taikyti visas priemones, kad direktyva būtų tinkamai taikoma nacionalinėje teisėje, t. y. būtų pasiekti numatyti tikslai. Nacionalinėje teisėje tokiais atvejais tikrinamos visos aplinkybės, į kurias atsižvelgiama perimant direktyvos teisės normas vidaus nacionalinėje teisėje. Tikslas pasiekimas gali būti priešingas teisės normų direktyvos detalumui. Išleistų nacionalinės teisės aktų direktyvai įgyvendinti tikslai turi sutapti su direktyvos tikslu. Tai reiškia, kad juos įmanoma nustatyti. Leidžiant nacionalinės teisės aktą atsižvelgiama į nacionalinės teisės reikalavimus. Nacionalinės teisės specifiniai reikalavimai paliekami galioti, jei netrukdo Europos Bendrijos direktyvą įgyvendinti vidaus teisėje. Europos Teisingumo Teismo praktika nereikalauja permti pažodžiui nacionalinėje teisėje direktyvos reikalavimų. Tai reiškia, kad įmanoma direktyvos nuostatą perimti taikant bendro pobūdžio teisės normą. Minėta norma teisės doktrinoje vadinama generaline išlyga. Tačiau praktikoje tai įgyvendinama kitaip. Perkeliant Europos Bendrijos direktyvas nacionalinis įstatymų leidėjas konkretizuoja vadinamąsias generalines išlygas. Tai pagrįsta, nes daugeliu atvejų direktyvos numato detalaus pobūdžio teisės normas. Įgyvendinant jos paprastai nurašomos į nacionalinius teisės šaltinius. Europos Sąjungoje tokio pobūdžio įsipareigojimo nėra. Europos Teisingumo Teismo *Colson Kamann* sprendime numatyta, kad „nors valstybėms narėms EBS 249 str. nuostata palieka laisvę pasirinkti būdą ir priemonę įgyvendinti direktyvą, tačiau minėta laisvė neriboja atskirų valstybių narių pareigas nacionalinėje teisėje būtinas priemones taikyti tam, kad būtų užtikrintas direktyvos veiksmingumas atitinkant joje numatytus tikslus.“ Taigi galima daryti išvadą, kad nacionalinis įstatymų leidėjas neturi teisės leisti teisės normas, prieštaraujančias direktyvoje numatytiems tikslams ar trukdančias juos pasiekti. Europos Teisingumo Teismo praktika leidžia nacionalinės teisės normose nukrypti nuo direktyvos turinio. Nacionalinės teisės aktas turi įgyvendinti numatytą direktyvoje tikslą. Toks yra kategoriškas Europos Sąjungos teisės reikalavimas. Teisės norma, kuri bet kada gali būti pakeista kitu teisės reikalavimu, prieštarautų Europos Sąjungos teisei. Direktyvos tikslai tokiais atvejais gali būti pažeisti [22].

5.3. Europos Bendrijos pirminės teisės reikalavimai

Europos Bendrijos pirminėje teisėje vartotojas apibrėžtas kaip teisės normos adresatas. Europos Bendrijos pirminės teisės normos [EBS 153 str.] reguliuoja vartotojų teisių apsaugos santykius. Tai reiškia, kad vartotojų teisė įtraukta į pirminės teisės reguliavimo dalyką. Tinkamų nacionalinės teisės normų kontrolė grindžiama Europos Bendrijos pagrindinėmis laisvėmis. Papildomi kriterijai nustatomi nagrinėjant sisteminį ryšį tarp įgaliojančios normos EB sutartyje. Kriterijus tokiais atvejais yra tipinis vartotojas. Europos Sąjungos teisės reikalavimus atitinkantis direktyvos įgyvendinimas reikalauja perimti jos reguliavimo koncepciją nacionalinėje teisėje. Reguliavimo koncepcijoje atspindi tipinis vartotojas. Minėtas kriterijus rodo tam tikrą reguliavimo poreikį Europos Sąjungos ir nacionalinės teisės lygmeniu [23]. Tai galėtų palengvinti vartotojo apsisprendimą rinkos sąlygomis. Tai įmanoma daryti ne tik teikiant informaciją apie atitinkamus produktus, jų kokybę ir saugumą. Vartotojų koncepcija lemia tam tikrą jo funkciją teisiniuose santykiuose, kurią vartotojas įgauna rinkos sąlygomis. Kaip žinoma, ES galioja vidaus rinkos taisyklės. Šios rinkos sąlygomis reikalaujama ne tam tikros konkrečios asmens apsaugos, bet būtino teisinės apsaugos režimo taikymo kitai šaliai, kuri susiduria su įmonės veikla rinkoje [24]. Europos Teisingumo Teismo nuomone, Europos Bendrijos vartotojų apsaugos direktyvos reguliuoja teisinius santykius tarp įmonės ir vartotojo, kai įmonės padėtis dominuojanti. Tačiau reikia pabrėžti, kad vartotojui teikiama informacija yra svarbiausia nustatant vartotojų apsaugos reikalavimus. Jos trūkumai turi teisinės pasekmes. Vartotojo tipinis reiškinys atsispindėjo Europos Teisingumo Teismo praktikoje. Teisinėje terminologijoje vartojami ekonominio, pasitikinčio savimi, atviro vartotojo ir pagaliau subrendusio vartotojo terminai. Naujausiuose teismo sprendimuose vartojamas hipotetinio vidutinio vartotojo terminas [25].

5.4. Nacionalinio teisės akto formos reikalavimai

Teisinės EB direktyvos įgyvendinimo priemonės gali būti įvairios – nuo įstatymo iki paprasto vidaus administracinio tarnybinio nurodymo. Europos Teisingumo Teismo sprendimuose reikalaujama užtikrinti Europos Bendrijos direktyvos taikymą nacionalinėje teisėje. Šiuose sprendimuose nurodomi tokie reikalavimai. Perimant direktyvą nebūtinai reikalaujama nacionalinio įstatymų leidėjo veiklos, nes galimas atvejis, kai išleidus teisės aktą nacionalinėje teisėje reguliavimas pasidaro nereikalingas. Tačiau reikalaujama, kad EB direktyvos taikymas būtų visiškai užtikrintas nacionalinių institucijų veikloje [26]. Vartotojų teisių apsaugos srityje Europos Bendrijos direktyvą dėl klaidinančios reklamos formaliai perimti ne-

buvo būtina, nes esama Vokietijos konkurencijos teisė atitinka direktyvos reikalavimus. EB direktyvos įgyvendinimas nacionalinėje teisėje priklauso nuo teisės akto išleidimo, nes daugeliu atvejų direktyvos ir nacionalinės teisės reguliavimo koncepcijos skiriasi. Tokiais atvejais nacionalinės teisės aktas yra reikalingas ir būtinas perimant EB direktyvos reikalavimus nacionalinėje teisėje. EB direktyvos tikslas turi atitikti galiojančias teisės normas bei jų įgyvendinimo teisės aktus. Šiais atvejais tikslai turi sutapti. Be to, trūkstama teisės norma turi būti išleista nacionalinėje teisėje. Tam gali būti panaudoti esamos nacionalinės teisės šaltiniai arba įgyvendinant direktyvą išleisti nauji teisės šaltiniai. Kai EB direktyvos detalios, perimamas jų reguliavimas [27]. Perimant EB direktyvą turi būti nustatomi direktyvos ir nacionalinės teisės reguliavimo skirtumai. Priėmus bendro reguliavimo standartą teisės akto reguliavimo skirtumai turi būti pašalinti. Kai kuriais atvejais, konkretizuojant bendro pobūdžio teisės normas nacionalinės teisės šaltiniuose, kreipiamasi į teismą. Teismo praktika numato bendrus norminio pobūdžio reikalavimus direktyvą įgyvendinant nacionalinėje teisėje. Tai reiškia, jog Europos Teisingumo Teismas nenustato konkretaus teisės akto formos nacionalinėje teisėje reikalavimo. Visais atvejais įgyvendintos direktyvos teisės normos interpretuojamos taikant Europos Sąjungos teisės reikalavimus. Taip pašalinami taikymo ir derinimo trūkumai valstybės vidaus teisėje. Konkretus techninis EB direktyvos įgyvendinimas nacionalinėje teisėje yra nacionalinio įstatymo leidėjo reguliavimo dalykas. Europos Teisingumo Teismas turi teisę paskelbti nacionalinio įstatymų leidėjo išleistus aktus neatitinkančiais Europos Sąjungos teisės reikalavimų tais atvejais, kai direktyvos perimtas aktas neužtikrina jos visapusiško ir efektyvaus taikymo [28].

5.5. Hierarchijos principo taikymas

EB direktyvos įgyvendinamos skirtingose teisinėse sistemose. EB direktyvos galiojimą nacionaliniu lygmeniu galima vertinti dviem pakopomis: nacionalinės ir Europos Sąjungos teisės. Tos pačios teisės normos atsiduria skirtinguose teisės šaltiniuose. Toks santykis turi tam tikras teises pasekmes, kai tarp minėtų teisės normų iškyla kolizijų – Europos Sąjungos teisė ir nacionalinė teisė prieštarauja viena kitai. Ypač sudėtingi atvejai, kai kolizija kyla tarp EB direktyvos, įgyvendintos nacionalinėje teisėje, ir tos pačios direktyvos, galiojančios Europos Sąjungos teisės lygmeniu. Ši kolizija spręstina taikant interpretavimo metodą. Europos Sąjungos teisės lygmeniu papildomai reikalaujama, kad Europos Bendrijos direktyvos nuostatos būtų įgyvendintos nacionalinėje teisėje tame pačiame hierarchiniame lygmenyje. Taip užtikrinamas veiksmingas direktyvos galiojimas vidaus teisinėje sistemoje. Hierarchijos principo laikomasi ne visada, tačiau tai yra papildomas kriterijus siekiant Europos Bendrijos direktyvą tinkamai įgyvendinti nacionalinėje teisėje. Europos Teisingumo Teismo praktikoje tai suprantama kaip įpareigojančios nacionalinės teisės sukūrimas. Įgyvendintos EB direktyvos teisės normos turi būti reglamentuotos hierarchijos požiūriu tinkamuose nacionalinės teisės šaltiniuose.

5.6. Europos Bendrijos direktyvos teisės normų draudžiamoji galia

Europos Bendrijos direktyvos teisės normų draudžiamoji galia yra galutinai neapibrėžtas Europos Sąjungos teisės ir nacionalinės teisės dalykas. Kokios apimtys ir koku būdu EB direktyvos teisės normos numato draudimus nacionalinės teisės normos atžvilgiu? Toks reiškinys įmanomas taikant nacionalinėje teisėje Europos Bendrijos direktyvos reikalavimus. Jos gali būti taikomos nacionalinės teisės ir Europos Sąjungos teisės lygmeniu. Nacionaliniam įstatymų leidėjui draudžiama leisti teisės normas, kurios prieštarautų EB direktyvos nuostatom. Taip pat draudžiama taikyti nacionalinės teisės normas, kurios prieštarauja EB direktyvos nuostatom. Tai imperatyvi Europos Sąjungos teisės nuostata. Šiais atvejais nacionalinis įstatymų leidėjas neturi kompetencijos leisti ar taikyti prieštaraujančias nacionalinės teisės normas. Laiko atžvilgiu ES teisės normų draudžiamosios galios pradžia yra EB direktyvos įgyvendinimo laikotarpio pabaiga. Šis formalus kriterijus yra lengvai nustatomas. Nacionalinis įstatymų leidėjas praranda tokius atvejais jam būdingus įgaliojimus [29].

6. Aplinkybės, trukdančios tinkamai įgyvendinti direktyvas nacionalinėje teisėje

6.1. Žemesnio lygio teisės normos

Europos Bendrijos direktyvos dėl vartotojų teisių apsaugos neretai reguliuoja teisinius santykius vadinamajame žemesniajame lygyje. Jas paprastai perima nacionalinė teisė, reformuojant galiojančius nacionalinės teisės šaltinius. Esama teisė įstatymų ar poįstatyminiu lygiu papildoma naujomis teisinėmis kategorijomis, perimtomis iš EB direktyvos nuostatų [30]; pavyzdžiui, informaciniu paketu iš Direktyvos dėl kolektyvinių kelionių, nematerialia žala iš Direktyvos dėl produktų su trūkumais. Ši perkėlimo technika

trūkdė taikyti bendro reguliavimo standartą Europos Sąjungos valstybėse, kadangi nacionaliniai įstatymų leidėjai galėjo savo neveiksmingumą teisinti tuo, kad reikalaujama derinti Europos Sąjungos lygmeniu norma jau yra *de facto* vidaus teisėje, todėl formaliai perimti direktyvą *de jure* nebūtina. Dėl šių priežasčių bendras ES teisinis reguliavimas dažnai nebuvo pasiekiamas. Nacionalinėje teisėje buvo reaguojama neveiksmingomis įstatymo ar poįstatyminio lygio teisės normomis. Europos Teisingumo Teismo praktikoje kategoriškų sprendimų šiuo klausimu nebuvo priimta. Ši problema išlieka. Jos sprendimas priklauso nuo nacionalinio įstatymų leidėjo ir jo požiūrio į nacionalinę vartotojų apsaugos teisę [32].

6.2. Griežtesnės nacionalinės teisės leistinumas

Pagal EB direktyvos nuostatas griežtesnė nacionalinė teisė leistina, išskyrus du atvejus, kai: prieštarautų Europos Bendrijos direktyvoje numatytiems reikalavimams – šis reikalavimas apimtų ir specialius direktyvos tikslus – ir kai prieštarautų Europos Bendrijos pagrindinėms laisvėms. Turi būti atsižvelgta ir į EB direktyvos teisės normos reguliavimo paskirtį – jos reguliavimo pobūdį. Pačioje EB direktyvos normoje numatoma, ar nacionalinė teisė turi būti keičiama, ar ją galima palikti toliau galioti. Tai nustato atskiri EB direktyvos straipsniai. Tai tapo savaimė suprantamu dalyku nacionalinėje teisėje įgyvendinant tokios rūšies EB direktyvos reikalavimus. Šiais atvejais būtina atsižvelgti į derinimo poreikius nacionalinėje teisėje, kadangi prekiant direktyvos nuostatas galimi pažeidimai taikant minėtą reguliavimo techniką. Šiais atvejais taikomi keletas teisinių režimų. Nacionalinėje teisėje, nagrinėjant griežtesnės nacionalinės teisės ir įgyvendinamų EB direktyvos nuostatų santykį, reikalaujama dvigubos kontrolės. Be to, galimas Europos Bendrijos direktyvos reikalavimų ignoravimas jas taikant nacionalinėje teisėje [33].

7. Nacionalinės teisės akto nereikalingumas įgyvendinant Europos Bendrijos direktyvas

Europos Sąjungos teisės taikymo praktikoje bandoma paneigti nacionalinės teisės akto reikalingumą įgyvendinant Europos Bendrijos direktyvos reikalavimus nacionalinėje teisėje. Dabartinėje Europos Teisingumo Teismo praktikoje nepripažįstama interpretavimo metodo įgyvendinant Europos Bendrijos direktyvos reikalavimus nacionalinėje teisėje, kadangi numatomas pavojus, kad skirtingų ES valstybių nacionaliniai teismai direktyvos reikalavimus aiškins skirtingai. Dėl to gali būti netinkamai taikomos Europos Sąjungos teisės normos nacionalinėje teisėje, nes tai galima užtikrinti tik išleidus nacionaliniu lygmeniu įpareigojančias teisės normas. ETT *Dillenkofer* bylos sprendime konstatavo, jog taikant interpretavimo metodą teisiniai įsipareigojimai gali būti nuolat keičiami. Tai laikytina pagrindiniu Europos Sąjungos teisės normų taikymo nacionalinėje teisėje trūkumu. Dėl minėtos priežasties reikalaujama išleisti nacionalinį teisės aktą. Taip užtikrinami Europos Bendrijos direktyvos teisės normų taikytini įsipareigojimai. Kartu Europos Teisingumo Teismas pabrėždavo interpretavimo svarbą EB direktyvos tikslų nacionalinėje teisėje įgyvendinimui užtikrinti. Interpretavimą pagrindžia įpareigojantis EB direktyvos tikslas. Interpretuojant konkretizuojami direktyvos tikslai nacionalinėje teisėje. Įstatymo leidėjas pateikia reguliavimo taisyklę, įgyvendinančią Europos Bendrijos direktyvos reikalavimus nacionalinėje teisėje. Konkretios ir aiškios Europos Bendrijos direktyvos nuostatos turi įtakos nacionaliniams įstatymų leidėjams perimant Europos Bendrijos teisę. Tačiau Europos Teisingumo Teismo praktika nepakeis nacionalinio įstatymų leidėjo funkcijų valstybės teisės sistemoje [34].

8. Išvados

Nacionaliniam įstatymų leidėjui privalu leisti teisės normas įgyvendinant EB direktyvos reikalavimus nacionalinėje teisėje tais atvejais, kai tai būtina EB direktyvos tikslams įgyvendinti ir tokios teisės normos vidaus nacionalinėje teisėje nėra.

Nacionalinis įstatymų leidėjas suprantamas plačiąja prasme. Tokie įgaliojimai galimi nacionalinėms institucijoms, kurioms suteiktos vidaus teisės leisti aktus. Be to, turi būti atsižvelgta į įgaliojančias teisės normas Europos Bendrijos pirminėje teisėje. Pažeidus minėtą reikalavimą direktyvos Europos Bendrijos teisėje tampa niekinės.

Įgyvendinant nacionalinę koncepciją reikalaujama EB direktyvą nacionalinėje teisėje taikyti visa apimtimi. Tam taikomi aiškumo ir apibrėžtumo kriterijai. Kartu reikalaujama taikyti vartotojo tipinio reiškimo kriterijų. Europos Sąjungos teisės normos turi atitikti minėtus vartotojų teisių apsaugos reguliavimo reikalavimus.

Esamos įstatymo lygio teisės normos reikalauja Lietuvos teisėje įgyvendinti EB direktyvą įstatymo lygiu. Žemesnis lygis gali trukdyti įgyvendinti EB direktyvas nacionalinėje teisėje. Jos taikymas priklausys nuo aukščiausio lygio teisės normų. Dėl to kilo nacionalinės ir ES teisės derinimo problemų. Reguliavimo

rezultatas priklauso nuo konkrečių aplinkybių taikant EB direktyvos nuostatas ir pradinių teisės šaltinių hierarchijos nacionalinėje teisėje.

LITERATŪRA

1. **Suvestinis Europos** Aktas. ABI. EG 1987. Nr. L 169.
2. **Drexl J.** Die wirtschaftliche Selbstbestimmung des Verbrauchers – Eine Studie des Privat – Wirtschaftsrechtes unter Berücksichtigung gemeinschaftlicher Bezüge, Tübingen, 1998.
3. **Reich N.** Europäisches Verbraucherrecht, Baden – Baden, 1996.
4. **Steindorff E.** Schranken der EG – Kompetenzen, Heidelberg, 1994.
5. **Steindorff E.** EG – Vertrag und Privatrecht, Baden – Baden, 1997.
6. **Reich N.** Zur Theorie des Europäischen Verbraucherrechtes ZEuP, 1994; EuZW 1993; **Hommelhoff P.** Verbraucherschutz im System des deutschen und europäischen Privatrechtes 1996; **Müller – Graff P – Ch.** Europäisches Gemeinschaftsrecht und Privatrecht, NJW 1993.
7. **ETT**, 1997 gegužės 13, Rs. C – 233/94, Deutschland / Parlament und Rat, in: Slg. 1997 p. I – 2405, Rdnr. 10 – 21.
8. **Jarass H. D.** Die Kompetenzen der Europäischen Gemeinschaften und die Folgen für die Mitgliedstaaten, Bonn 1997; **Claßen Ch.** Die Nichtumsetzung der Gemeinschaftsrichtlinien, Berlin, 1999.
9. **ETT**, 2000 spalio 5, Rs. C – 376/98, Werbung und Sponsoring, in: Slg. 2000 p. I – 8419, Rdnr. 118.
10. **A.v.Bogdandy/M.Nettesheim**, Art. 3 b) Rdnr. 7 ff.; **Grabitz/Hilf**, Das Recht der Europaeischen Union – Kommentar, 1999.
11. **Claßen Ch.** Die Nichtumsetzung der Gemeinschaftsrichtlinien, Berlin, 1999.
12. **Schwartz I. E.** Zur Konzeption der Rechtsangleichung in der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft // FS Walter Halstein 1966; **Everling U.** Möglichkeiten und Grenzen der Rechtsangleichung in der Europäischen Gemeinschaft // FS Reiner Schmidt 1976.
13. **Renke I.** EG – Richtlinie und verwaltungsrechtlicher Rechtsschutz; **v. Hippel.** Reflexionen zum Verbraucherschutz VuR 1998.
14. **Ipsen H.** Die Richtlinien – Ergebnisse, in: Zur Integration Europas, FS für Carls Friedrich Ophüls 1965; **Lutter M.** Zum Umfang der Bindung durch Richtlinien, in: FS für U. Everling, Band – 1 1996.
15. **Bulletin** der EWG 1996, Nr. 3.
16. **Prieš EB direktyvų detalumą: Wagner H.** Grundbegriffe des Beschlußrechtes der Europäischen Gemeinschaften 1965; **Zuleeg M.** Das Recht der Europäischen Gemeinschaften im innerstaatlichen Bereich 1969; **Oldekop D.** Die Richtlinien der EWG 1968; **Už EB direktyvų detalumą: Ipsen H.** Die Richtlinien – Ergebnisse, in: FS Carl Friedrich Ophüls 1965; **Schäfer A.** Probleme der EWG – Richtlinie 1973; **Langeheine L.** in: Grabitz / M. Hilf, Art. 100 Rdnr. 38.
17. **ETT**, 1977 m. lapkričio 23 d. sprendimas byloje 38 / 77, Enka BV gegen Inspecteur der Invoerrechte en Accijzenzen, Arnhem, Rdnr. 13.
18. **ETT**, 2004 rugsėjo 9 sprendimas byloje C – 70/03 Europos Bendrijų Komisija prieš Ispanijos Karalystę Rdnr. 23.
19. **ETT**, 1980 gegužės 6 sprendimas byloje C – 102 / 79 Kommission / Belgien, Rdnr. 1473; **ETT**, 1998 gruodžio 1, Byloje C – 410 / 96 Strafverfahren gegen Andre Ambry; **ETT**, 1999 m. birželio 15 d. byloje C – 140 / 97 Rechberger / Republik Österreich.
20. **Blaurock U.** Wege zur Rechtseinheit im Zivilrecht Europas; in: Rechtsvereinheitlichung durch Gesetze – Bedingungen, Ziele, Methoden, Göttingen 1992.
21. **Brenner Chr.** Die verbraucherschützenden EG – Richtlinien im Bereich des Schuldrechtes und ihre Umsetzung in Deutschland und Frankreich – Auf dem Weg zu einem Europäischen Privatrecht? München, 2000.
22. **Gebauer M.** Grundfragen der Europäisierung des Privatrechts, Heidelberg, 1998.
23. **Dick H.** Das Verbraucherleitbild der Rechtsprechung – der Einfluß der Verbraucherschutzkonzeptionen auf die Gerichtsbarkeit am Beispiel der Rechtsprechung zur Verbraucherverschuldung und zur Verbraucherinformation, München, 1995.
24. **Ruffert M.** in Christian Calliess / Mathias Ruffert Kommentar zu EU – Vertrag und EG – Vertrag 1999; **Hans – Wolfram Daig / Gudrun Schmidt**, in: H.v.d.Groeben/H.v.Boeckh/J.Thiesing/C.Ehlermann Kommentar zum EU – /EG – Vertrag 1991.
25. **ETT**, 2005 sausio 20, Byloje C – 464/01 Johann Gruber gegen Bay Wa AG Rdnr. 24.
26. **Götz V.** Europäische Gesetzgebung durch Richtlinien - Zusammenwirken von Gemeinschaft und Staat, NJW 1992.
27. **Hauschka Chr.** Grundprobleme der Privatrechtsfortbildung durch die Europäische Wirtschaftsgemeinschaft, JZ 1990.
28. **Graf G.** Die EG - Vorgaben auf dem Gebiet des Verbraucherschutzes, S. 5; in Koppenssteiner Österreichisches und europäisches Wirtschaftsprivatrecht, Wien, 1997.
29. **Furrer A.** Die Sperrwirkung des sekundären Gemeinschaftsrechtes auf die nationalen Rechtsordnungen – Die Grenzen des nationalen Gestaltungsspielraums durch sekundärrechtliche Vorgaben unter besonderer Berücksichtigung des „nationalen Alleinganges“ Baden – Baden, 1994.

30. **Grundmann St.** Europäisches Schuldvertragsrecht / Das Europäische Recht der Unternehmensgeschäfte ZGB Sonderheft 15 - 1999.
31. **Heinrichs H.** NJW 1993, Die EG Richtlinie ueber missbrauchliche Klauseln in Verbrauchervertraege; **Ulmer P.** EuZW 1993, Zur Anpassung des AGB Gesetzes an die Richtlinie ueber missbrauchliche Klauseln in Verbrauchervertraegen.
32. **Taschner H.** Mindestharmonisierung im Verbraucherschutzrecht, Bonn, 1996.
33. **Ravluševičius P.** Umsetzungs kozepte der EG – Verbraucherschutzrichtlinien, Berlin – Bern – New York, 2002.
34. **Dauner-Lieb B.** Die geplante Schuldrechtsmodernisierung – Durchbruch oder Schnellschuß? JZ 2001.

Implementation of European Union Consumer Protection law into National Legislation

*Dr. Pavelas Ravluševičius
Mykolas Romeris University*

Keywords: Consumer protection; EC - directive; Relationship between Lithuanian and European Legal order; Enforcement of EC – directives.

SUMMARY

The point of the following research subject is the enforcement of European Consumer Protection Law in the national legal order. It is without discussion that the EC – Consumer Protection Directives developed special law at the national level. Accordingly, the thesis deals with the questions, which regulation programme of the EC – Consumer Protection Directives is obligatory for the national legislator; and the concept thereof must be implemented in the domestic legal order. Thus, the technical transformation of the EC – directives into national law must be considered: either the directives are inserted into a Civil Codification Act or transformation takes place in a special act of the law, or an implementation is not necessary due to a directive – conform interpretation according to the criterion of the aims and purposes of the directive? Additionally, the question about the consequences of the domestic implementation of the regulation specifications has to be considered. The main interest of the research is to find the common principles for the implementation of the European directives into domestic law. The implementation of the EC directives must consider the problem that the legal protection must only extend to the actual needs. The research starts with a systematic survey of the consumer protection rules in relation to the system of private law. The question play an outstanding role in the emergence, authentication, the subject, concretion of the regulation place of the EC directives in the national legal order, the directives character and on the primary authorization bases in the EC – Treaty law. Afterwards one has to search for selected directives: Council Directive 85/374/EEC on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products; Council Directive 93/13/EEC on unfair terms in consumer contracts; Council Directive 2002/65/EC concerning the distance marketing of consumer financial services and amending Council Directive 90/619/EEC and Directives 97/7/EC and 98/27/EC. The final chapter presents the results and the conclusions of the research.

